

La reina Violant de Bar i l'origen de l'ermita dels Sants Metges de Sarral (segle XV).

Jaume Felip Sánchez

jaufelip@coft.cat

RESUM S'analitza la mentalitat de la reina vídua Violant de Bar davant les malalties familiars i les epidèmies, així com la possible influència d'aquesta noble en la fundació de l'ermita dels Sants Metges de Sarral, fundada finalment per un sarralenc vers el segon quart del segle XV.

RESUMEN Se analiza la mentalidad de la reina viuda Violant de Bar frente a las enfermedades que castigaron su familia y las epidemias, así como la influencia que esta señora pudo ejercer en la fundación de la ermita de San Cosme y San Damián, fundación que finalmente materializó un habitante de Sarral hacia el segundo cuarto del siglo XV.

ABSTRACT The mentality of the widowed queen Violant de Bar is analyzed in the face of the diseases that punished her family and the epidemics, as well as the influence that this lady could exert in the foundation of the hermitage of Sant Cosme and Sant Damià, a foundation that finally materialized a inhabitant of Sarral around the second quarter of the fifteenth century.

Paraules clau: ermita Sants Metges, Sarral, epidèmies, Violant de Bar.

Palabras clave: ermita Sants Metges, Sarral, epidemias, Violant de Bar.

Keywords: Sants Metges hermitage, Sarral, epidemics, Violant de Bar.

Jaume Felip Sánchez, (Tarragona, 1960). Inicià els estudis universitaris el 1977 a la Facultat de Ciències Físiques de la Universitat de Barcelona, on estudià els cursos del primer cicle. Posteriorment cursà els estudis de Farmàcia a la mateixa Universitat, obtenint la llicenciatura amb grau l'any 1985. Ha cursat assignatures d'alguns cursos a la Facultat de Geografia i Història per la UNED. En els anys 1989-1997, fou membre numerari de l'Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Els anys 1987-1994 exercí de secretari del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà i de 1994-2003 ostentà la presidència d'aquesta institució, on actualment ocupa el càrrec de vocal. Asidu conferenciant, la seva bibliografia és extensa, sobretot en articles i llibres d'Història Medieval i Farmacèutica.

Tot investigant el ric patrimoni documental de la Cancelleria Reial servat a l'Arxiu Reial de Barcelona, en concret, als registres¹ pertanyents a la infanta i posteriorment reina Violant de Bar, segona muller de Joan I "el Caçador", hem trobat notícies que poden donar llum respecte a l'origen de la celebrada ermita sarraïenca dels Sants Metges sanadors.

Violant de Bar, senyora de Sarral

En efecte, la infanta Violant de Bar fou senyora de la vila de Sarral gràcies a l'assignació que el rei Pere III li havia concedit, vers el mes de maig de 1381, sobre les viles i llocs de Sarral, Forès, Cabra, Savella i el Fonoll a fi que fossin donats per cambra de la infanta Violant, afegint-hi els cinc mil florins d'or que els habitants de dites i llocs havien de lliurar al rei Pere per tal de recuperar la penyora que el mateix monarca havia fet sobre aquests llocs, volent el rei que de dita quantitat en responguessin a la infanta². Fou així com la vila de Sarral i el seu batlliu passaren a ser senyoriu de la infanta Violant de Bar, senyoriu que s'allargà durant cinquanta anys, fins a la seva mort el 1431.

La donació oficial a la infanta Violant de la vila de Sarral i del lloc de Cabra de les seves batllies i parròquies, com a cambra, es feu solemnement mitjançant una carta signada per l'infant Joan, amb segell pendent, datada a Barcelona a 6 de març de 1382. Amb el document la infanta i duquesa Violant rebia tots els drets, rendes i esdeveniments de les referides viles i llocs del batlliu. Més tard, a prec de la infanta i dels prohoms de Sarral, l'infant i el rei Pere III ampliaren aquella primera donació amb els llocs de Forès, Savella i Fonoll. En un darrer instant, l'infant Joan li atorgà el dia 2 d'abril tota la jurisdicció alta i baixa amb el mer i mixt imperi sobre tots aquests llocs³.

Amb tot, el 30 de juny del 1383 la infanta perdé una part del batlliu, en concret els drets que la Corona tenia sobre els castells i llocs de Forès, Savella, Fonoll, Torlanda, Conesa i Saladern, els quals

foren permutats pels drets que l'abat i monestir de Santes Creus tenien a Sarral, Cabra, Anguera i Vall Cervera (actualment una partida del terme de Sarral); la signatura del referit document de permuta la realitzà l'infant Joan, renunciant a qualsevol dret sobre la vila de Conesa que ja era penyorada, amb carta de gràcia a la qual també renunciava. Amb l'instrument signat la infanta Violant disposaria íntegrament de les referides viles i llocs de Sarral, Cabra, Anguera i Vall Cervera, malgrat haver perdut bona part del batlliu⁴.

Arran del decés del rei Pere III, esdevingut l'any 1387, s'escaigué l'entronització de l'infant Joan, passant Violant de Bar a ser reina d'Aragó i comtessa de Barcelona, fruit de les mateixes rendes assignades per cambra, entre d'altres llocs, de les viles de Sarral i Cabra.

A la mort del rei Joan I l'any 1396, Sarral continuaria essent cambra de la reina Violant, malgrat que, a causa del seu comportament i durant un curt període de temps, els nous reis Martí i Maria li haurien d'embargar les rendes pròpies. La reina Violant, en principi, volia fer creure que esperava un fill pòstum del rei Joan, però quatre matrones comprovaren la falsetat dels seus arguments, essent reclosa al monestir de sant Francesc per no haver de coincidir amb la reina Sibila, vídua de Pere III, que s'estava al Palau menor de Barcelona⁵.

La mentalitat de Violant: de la religió i les supersticions a la fe en la ciència i la medicina

La personalitat d'aquesta reina ha estat estudiada i analitzada des de diversos punts de vista i per diferents autors: des del seu paper en la política i la diplomàcia⁶, la seva contribució en el desenvolupament de la música i la literatura⁷, en la promoció de l'orfebreria i altres produccions artístiques⁸ així com en els aspectes històrics i sociològics del moment⁹. A nosaltres, en aquest treball, ens interessarà copsar, a través de la seva correspondència, llur mentalitat a nivell de les

Absis de l'antiga ermita en l'estat actual (2022).

creences, la religió i la seva confiança en la medicina i els metges.

Encara que sembli contradictori a ulls d'una persona dels nostres dies, la reina Violant confiava en cadascuna d'aquestes línies de pensament de forma gairebé equivalent, entrellucant-les en molts sentits: és coneguda la sol·licitud que la reina feu a Jordà de Sabrà, doctor en decrets, del llibre escrit pel bisbe Jaume Sitjó de Lleida (1341-1348), titulat *Cigonina super Quarto libro Decretalium* en el qual "tracte de desfer fetilleries o malificis"⁹, llibre que la reina volia utilitzar per ajudar al seu marit, el rei Joan, en la seva malaltia. També tenim constància de l'ús de la banya d'unicorn¹⁰ per part de la infanta Violant per evitar els avortaments, tan freqüents a la casa reial en aquell període i com a purificador de verins: el 25 d'abril de 1384 en donà un bocí

a Elionor Maria d'Aragó i Gandia, vídua de Pere I de Lusignan, rei de Jerusalem i de Xipre, aleshores senyora de Valls¹¹. Uns anys abans havia demanat al seu cambrer Guerau de Flaça que li fes arribar "la pedra dels leons" que tenia el sotscamarlenc Bertomeu de Castre i que l'infant Joan havia manat per carta que li fos retornada¹². Aquesta pedra dels lleons tal vegada seria una pedra d'esmaragda, relacionada màgicament amb el signe zodiacal dels lleons.

Clau de volta amb la representació del Salvador de l'ermita dels Sants Metges de Sarraí.

No ens resultarà estrany que Violant demanés la presència d'una dona, possiblement remeiera, habitant a Monistrol o el seu terme "per algunes coses tocants molt la persona del senyor rey haïam ací prestament necessària" i cinc dies més tard sol·licités a mestre Ramon Carol, físic del senyor rei i la senyora reina, "necessari al senyor rey per raó de sa malaltia" es presentés el més aviat possible a Barcelona¹³. I del paper dels metges en destacarà el seu prestigi, vedant l'intrusisme de persones no doctes en medicina, comissionant al mestre en medicina Pere Torrelles i a Pasqual Ledós, apotecari, a fi de que inquirissin i procedissin contra metziners, apotecaris i altres que usessin de l'art de medicina sense haver estat examinats ni posseir els coneixements necessaris, amb potestat d'imposar multes¹⁴. De la salut de Violant sempre vetllaren metges que tingué al seu servei, com els professors en medicina Lluçà de Conomina i Guillem Miralles¹⁵,

als quals pagà a cadascú cent florins pels serveis prestats vers 1423.

De fet, el matrimoni Joan d'Aragó i Violant de Bar era malatís abastament: la correspondència privada de la parella parla continuament de les febres, problemes i indisposicions que els afectaren a ells mateixos i als seus fills, la majoria morts a edats primerenques: l'infant Joan, uns mesos abans d'assolir la corona reial patí un "accident" que la reina descriu així:

(...) "la nit que a la vostra gran senyoria scrivim del accident del senyor duch stech lo dit senyor ab fort gran basca que n tota aquella nit no dormí que res fos e no senyor que l congoxàs dolor de renyons ni còlica passió, mas matèria mala e cibal e humoral segons que despuys s'és demostrat. Car ir matí senyor pres un crestiri lo qual tench bé exida aquella mala matèria cibal e humoral tant pudent e en tanta quantitat que ell, merçè de nostre senyor Déu, ha stat bé anit e stà ara sens tota concoxa. E no presumim ne presumexen los metges que d'aquest accident haie pus affany. Significam ho senyor a la vostra molt gran excel·lència per tal que ho sàpia e n haja plaher."¹⁶

Un mes després aquells dolors a la ronyonada es tornaven a repetir¹⁷, i quaranta dies més tard patí vòmits "de vianda e de fleuma"¹⁸. Els problemes digestius i dolor d'espall ja feia sis anys que l'infant Joan els patia¹⁹, així com les repetides diarrees ("dissenteris") que els metges volien curar amb purgues²⁰.

A aquesta malaltia crònica s'hi afegien acostipats com el que passà l'infant Joan, segons la descripció dirigida per Violant al seu sogre, el rei Pere III:

"Molt alt et cètera, sàpia la vostra molt gran senyoria que lo dijous pus prop passat qui-s contave a ·VII· del present mes lo senyor duch, senyor e marit meu molt car, anà a caça ab gran fret e grant vent que fahia e vengué bé a dues ores passades de la nit e a ora de la squella lo dit senyor hac febre la qual li durà aquella nit

e lo jorn e vespre après següents e huy senyor, scrit de la present, en ora d'alba lo dit senyor és romàs sens febre e degun escalfament, gràcies ne haien a Déu. E segons los metges dien senyor açò és d'aquesta malaltia de cadarns que ara hic és que dins ·I· jorn bé mil e cin-centes persones n'an haüt en Barchinona. E per tal senyor que per ventura per novelles sinistres no n concebésets qualche desplaer he deliberat scriure'n a la vostra senyoria e faré d'aquí avant de ço que se n seguirà, man-me senyor la vostra senyoria ço que li plaurà."²¹.

Dels fills de Violant i Joan només els sobrevisqué la infanta Violant (1384-1442): els altres anaren morint a tendra edat, malgrat la preocupació dels seus pares i avis per la seva fràgil salut²².

Seguint les ordres dels metges, diversos apotecaris prepararen medecines i altres productes per a la família ducal: Esteve Satorre ens consta com especier privat seu el 1382 i 1383, servint gengibre, codonys, confits d'Alexandria, andiana i un bàlsam indeterminat²³. En altres ocasions demana al seu boteller vi grec per a una medecina que li donen cada dia a la seva filla Violant²⁴. Els remeis els tenien guardats en unes "caxes de les nostres medicines" i, de tant en tant, la duquessa Violant demanava omplir-les amb els preparats acostumats²⁵. El 1385 és un apotecari anomenat Pere qui li proporciona aloes i gengibre verd²⁶. Més tard torna a ser l'apotecari de la casa, Esteve Satorra, qui els torna a preparar benjuí, ocellets de Xipre, encens negre (albofor), perfum de civeta (algalia)²⁷. Finalment, per pagar tots els perfums (civeta, ambre, mesc) i altres medicaments sol·licitats des de 1385 a 1388 la reina reconegué un deute de 22.337 sous i 9 diners a l'apotecari de la casa reial Esteve Satorre²⁸.

Capteniment de Violant de Bar davant les epidèmies

Quan la infanta arribà a Catalunya, el 1382, la terra ja havia patit diverses onades pestíferes, que també

deuria haver patit la França que la va veure néixer. Aquí s'han documentat diversos cicles de mortalitat: 1315 una crisi de subsistència²⁹; 1333-1334 fam per secada; 1347-1351 primera batussada de l'epidèmia de Peste Negra³⁰; 1357 plaga de llagosta³¹; 1362-1363 mortaldat dels infants; 1371 mortaldat dels mitjans³²; 1374 fam i penúria de blats.

Permòdol de l'absis.

A poc de ser a Catalunya, Violant ja es va haver d'enfrontar amb les conseqüències de les epidèmies: estant-se el 1383 a Lleida i veient l'estat sanitari de Barcelona, plantejà al seu marit, el duc, el següent:

“Molt alt senyor e marit nostre molt car. Sus ara havem sabut que en la ciutat de Barchinona comença malaltia de glanoles e n'í moren algunes persones. E per açò senyor, havem deliberat que vostra cara filla e nostra la infanta que lla és romasa n'isque de present e vaie estar a la ciutat de Tarragona, la qual és fort sana e bona terra calda per a l'ivern e si és trobada tota vegada mentre s'í estigue be; perquè senyor, humilment vos supplicam que sie vostra mercè haver-ho per agradable e manar a mossèn Thomàs Judge que acompanye la dita infanta tro sie lla. E axí matex al vostre e nostre dispenser que do recapte de

diners per a tot ço que la dita infanta haurà mester per a fer lo dit camí. Lo Sant Spirit senyor sie tots temps guarda de vós. Scrit en Leyda a VIII de octubre del any M CCC LXXX III.”³³.

El 19 d'octubre de 1387, mentre era al monestir de Montserrat fent un donatiu de joies, i amb la intenció dels dies següents anar a Barcelona, a trobar al seu marit el rei Joan, pregunta a un domèstic seu “com va a la ciutat [de Barcelona] de les ypidèmies qui ara novellament hi són començades”³⁴.

Trenta-cinc anys més tard, el juny de 1422, Violant presenta el mateix comportament davant les epidèmies: amb molta prudència, veient que els contagis sovintegen a Barcelona, declara la seva intenció de marxar a Perpinyà: per això s'adreça als prohoms de Sarral amb aquestes paraules:

“La reyna Yolant. Prohòmens, per ço com ací ha molt mal temps pestilencial a nós hic convé exir a cercar loch que sia sa e quiti de aquestes malalties e no havem trobat en Cathalunya loch tant dispost com Perpenyà, on havem proposat anar, Déu ajudant. E com en semblants cassos los vassalls dejen socórrer a llur senyor e aquell preservar tant com en ells és, pregam e manamvos que al XV dia del present mes haiats tramesses açí XX atzembles o bèsties de bast per portar-nos la roba a la dita vila de Perpenyà (...)”³⁵.

A l'estiu següent, la reina manifestà el seu desig d'anar a Tarragona o Sarral per allunyar-se de les pestilències de Barcelona:

“(…)E per tal com nos de present partim de aquesta ciutat per lo temps d'epidèmies qui hic comença e entenem anar a Tarragona o a una nostra vila prob de aquella appellada Çareyal que és en la Conqua de Barberan, prob Montblanch, volem et manam que com serets a Tarragona demanets si nos serem en alguns dels dits lochs per ço que en aquell cas no calgués entrar en aquesta ciutat de Barchinona(...)”³⁶.

En tot cas, aquest projectat viatge no es va materialitzar i no en sabem el motiu: potser

l'epidèmia no arribà a declarar-se o, tal vegada, la manca de recursos monetaris de la reina o el fet de no disposar d'una residència a Sarra li feren canviar d'idea, romanent la resta de l'any a Barcelona, al seu palau del carrer Montcada.

Les devocions de Violant de Bar

Segons els registres escrits que hem pogut consultar, Violant mostrà al llarg de la seva vida, un caràcter pietós fruit de la seva forta religiositat, semblant a d'altres dames nobles del moment:

A la figura de Sant Marçal i a l'abadia de monjos benedictins de Lemotges, sota la mateixa advocació, ja els hi tingué des dels primers anys una especial dedicació: el 1382 havia fet expedir³⁷ proteccions al seu procurador general, Bernat de Planyelles, que també era capellà i domèstic del rei Pere i del duc Joan, per a que poguessin recaptar almoines; aquesta protecció se'ls reiterà el 1385³⁸. Ja sabíem³⁹ que el 1391, essent reina d'Aragó i comtessa de Barcelona, havia donat deu florins d'almoina per a la construcció del projectat monestir de Sant Marçal a Montblanc, un monestir que havia d'ésser el centre de la irradiació del culte a sant Marçal dels regnes peninsulars.

La salut del seu marit Joan la preocupà sovint i per això n'impetrarà l'ajuda divina de diverses maneres: en una ocasió sol·licità⁴⁰ a Carles VI, rei de França i cosí seu, un fragment de la Vera Creu "car per fort gran e singular devoció que y havem volrie de aquella haver". Amb la mateixa finalitat d'assolir la recuperació de Joan escriví als frares del monestir de Scala Dei, de la cartoixa de Porta Coeli, de Sant Pau del Maresme (Sant Pol de Mar), de Sant Jeroni de València (Cotalba) i als framenors del convent de Terrassa per tal que preguessin amb oracions per restituir-li la salut perduda⁴¹.

En els anys de maduresa i viudetat, el seu caràcter religiós i pietós s'accentuà, malgrat la crònica migradesa de recursos econòmics, que l'obligà a penyorar algunes de les seves preuades relíquies⁴².

Tot i això, sempre trobà algunes monedes per donar almoina als pobres de Crist, com els cent florins que invertí el Dijous Sant de 1423 per a donar-los draps de llana, de lli i menjar⁴³.

De totes aquestes inquietuds pietoses de la reina Violant destacà l'intens zel envers els Sants Metges, als quals féu vot especial, com veurem, de construir una capella en algun dels seus dominis.

Els Sants Metges en el devocionari de la reina Violant

El 2 d'octubre de 1409, essent la reina a Barcelona, envià una carta⁴⁴ al seu procurador general, el noble Francesc Sarassola, on mostrava la seva inquietud a causa d'una promesa o vot que havia fet per alguna ajuda o gràcia rebuda per la seva inclinació als sants Cosme i Damià. Tal vegada hauria estat afectada per alguna malaltia o pensà, tal vegada, que no es lliuraria de ser sotsmesa per alguna pestilència. El cert és que en aquella missiva ordenava a dit noble que procurés que les autoritats municipals i el poble de Borja construïssin a la seva església una capella dedicada a aquells sants màrtirs. I per a convence'ls ella els concediria alguna gràcia o privilegi ja que, a la fi, la seva manca de recursos pecuniaris l'obligava a cercar aqueixa mena de solucions: ordenant fer als seus vassalls l'encàrrec del vot diví que ella havia professat.

La carta també ens mostra els motius que la haurien inclinat vers Sant Cosme i Sant Damià en el seu vot o promesa: "los dits martris són molt apropiats migançant la divinal gràcia, la qual en lur martiri obtingueren a preservar tota persona de pestilències e greus malalties".

Amb tot, sembla que a Borja no s'hi construï cap capella dedicada als Sants Metges. Potser haurem de pensar que vers l'època del projectat viatge de Violant a Sarra, durant l'estiu de 1423, es plantejà a les seves autoritats municipals la construcció d'aquella capella que Violant s'havia compromès a erigir en aquell remot 1409. No ho sabem del cert.

Estat sanitari de Sarral a la darrerria del segle XIV i l'inici del segle XV

Que Sarral, com altres viles i llocs de Catalunya i de la Conca de Barberà, resultà afectada negativament per les epidèmies i malalties recurrents és un fet força evident: per això només ens cal donar un cop d'ull als fogatges coneguts de 1378 i 1497: la població sarralenca passà dels 194 focs del primer recompte als 136 del darrer⁴⁵. Entremig s'hi lliuraren les diverses onades de mortalitat de les quals, a Sarral, no en tenim cap notícia directa dels seus efectes per la manca absoluta de documentació notarial, municipal i de qualsevol altra mena pertanyent a aquest període. Haurem de fiar el nostre relat en els esments localitzats a la documentació d'altres indrets.

És així que sabem que a Montblanc s'havia declarat, a principi de setembre de 1410, un brot de peste, ja que el Parlament dels tres braços que s'hi havia convocat es va haver de canviar a la ciutat de Barcelona⁴⁶. No hauria passat gaire temps a declarar-se també a Sarral aquest brot epidèmic.

Amb tot, la població sarralenca era ben atesa sanitàriament: atestem vers 1366 al jueu Astruc dez Portell exercint com a metge i cirurgià, llogat pel municipi⁴⁷ per assistir a tots els malalts de Sarral i el seu batlliu. Astruc dez Portell continuava el 1378 actuant de metge a Sarral, malgrat la persecució i malifetes que li havien provocat alguns components de la família Caselles⁴⁸. El 1389 ens consta com a metge pensionat pel municipi a un tal Guillem Barata, al qual es feu promesa de lliurar una quantitat de forment anual per a que residís a Sarral per exercir la seva activitat sanitària⁴⁹.

El 1385 es comprometé a fer residència a Sarral l'apotecari Francesc Colom, amb jurament i homenatge realitzat davant del batlle de la població⁵⁰. Més tard, el 1393, s'hi documenta un altre apotecari anomenat Ramon Ferrer⁵¹. Aquests són alguns dels especiers que serviren els medicaments ordenats pels metges de la població.

Foto antiga del seu estat abans de l'enderrocament de 1966.

D'establiment sanitari a Sarral només ens consta l'Hospital de Sant Joan, documentat⁵² per primer cop el 1248. Es trobava seguint el carrer Major, en el seu segment descendent vers el riu Vallverd, no gaire lluny de la vila vella, on encara roman la sala-capella de dit Hospital (a l'actual carrer de l'Hospital). Funcionava inicialment gràcies a un grup de persones que, donats a la institució en cos i ànima, feien vida d'oració i de servei als pobres que s'acollien a la seva ajuda. Els donats acostumaven a entrar en aquesta capella o hospital, tot fent vots de pobresa, obediència, castedat i fidelitat. Alguns d'aquests vots els hem constatat documentalment a l'Hospital de Pobres de Sarral a la darrerria del segle XIII. El 16 d'octubre de 1299 hi havia fra Arnau Riera com a

ministre o procurador⁵³. Un segle més tard, els administradors d'aquest hospital serien els procuradors d'una confraria dedicada a Sant Joan, la qual administrava també algunes almoines perpètuas⁵⁴. Tanmateix, més endavant seran els jurats de Sarral els que pendran les regnes de direcció de l'Hospital, un hospital que només faria una funció d'aixopluc de pobres i de viatgers, útil en cas d'aïllament per quarentenes epidèmiques i que no fornirà un servei sanitari de guarició, amb la presència de metges i el subministrament de medicaments, fins ben entrat el segle XVI.

En un treball que fa temps publicàrem en coautoria amb Valentí Gual⁵⁵ demostràrem, estudiant els obituaris de Vallclara, la Guàrdia dels Prats, Barberà, Vilaverd i Santa Coloma de Queralt, que a la Conca de Barberà existiren les següents embranzides crítiques de mortalitat: 1419, 1430, 1441, 1449-50, 1456-7, 1466, 1490 i 1497. Les coincidències en les gràfiques presentades en el nostre estudi avalen que aquests resultats podrien ser també vàlids per a la vila de Sarral en aquest període.

L'ermita de Sants Metges de Sarral i el seu fundador

Hem vist, doncs, com les epidèmies del primer quart del segle XV assolaren bona part del nostre territori i les preocupacions de la reina Violant de Bar, senyora de Sarral, i el seu desig de construir una capella als seus dominis per complir una promesa feta als sants Cosme i Damià, malgrat les seves dificultats econòmiques. Tot plegat explicaria les inquietuds dels sarralencs per obtenir la protecció divina dels sants sanadors fins a materialitzar-se vers l'any 1430.

Tanmateix, la iniciativa de la construcció d'aquesta capella o ermita provindria d'un particular: aquest, segons un document posterior⁵⁶ fou el sarralenc Jaume Berart, qui hauria fundat l'ermita en uns terrenys de la seva propietat situats al terme

d'Anguera, prop del Coll de Montpaó, A més, hauria instituït una capellania per a donar servei religiós a l'ermita, amb una dotació de terres al tombant de la nova institució. Una d'aquestes possessions era un tros amb olivers que antigament havia estat propietat d'Antoni Sastre⁵⁷. Les terres i rendes de l'ermita romangueren en possessió dels beneficiats que feien el servei religiós de la capella, com el discret Antoni Montseny, que els tenia el 1487 quan pagà un cens carregat sobre una d'elles i constava com "possessor dels béns de l'església eremitana dels sants Cosme i Damià".

Hem atestat alguns Berart com habitants d'Anguera al segle XIV: el 1341 figura un Tomàs Berart com a propietari d'una casa a tocar del castell d'Anguera i d'unes terres que confinaven amb una dominatura del noble Jaume de Cirera, també al terme d'Anguera⁵⁸. El 1393 trobem un Bernat Berart com a propietari d'un hort clos a Sarral, situat "a la Pica"⁵⁹.

Del fundador de l'ermita sabem que era casat amb una tal Berenguerona i que vivien al carrer de Pedrinyà. En morir Berenguerona, ja vídua de Jaume Berart, instituï un aniversari per a la seva pròpia ànima, carregant un cens de vint diners sobre la seva casa, cens que a la darrerria del segle XV pagava el seu propietari, Pere Rabaça⁶⁰. Jaume Berart també fou possessor d'un tros de terra situat a la partida del "salt d'en Roca" i que posteriorment vengué, en un moment indeterminat, a Joan de Soldevila⁶¹. El 20 de juliol de 1428 Jaume Berart es carregà un cens de deu sous (per un capital que li prestaren de deu lliures) sobre un tros de terra que tenia a la partida del "Prat d'en Meda"⁶².

No sabem si era parent seu un Ramon Berart que consta el 1428 com a notari i vicari eclesial de l'església parroquial de Sarral, que també rebé un préstec de cent sous de la Comunitat de Preveres de Sarral, pel qual pagava un cens de cinc sous anuals⁶³.

La construcció gòtica de l'ermita

Actualment, després de la renovació⁶⁴ promoguda a partir de 1966 per mossèn Antoni Morell que eliminà les suposades reformes del segle XVIII, només roman, junt a l'obra contemporània dirigida per l'arquitecte Josep Puig Torné, l'absis gòtic de la construcció primitiva (Foto núm. 1).

Aquesta part consta de l'arc triomfal o toral que separava el presbiteri de la resta del temple primitiu, i el conjunt de sis arcs radials de l'absis, basat en el decàgon, amb clau de volta on s'hi representa la figura del Salvador (Foto núm. 2), amb una geometria compatible amb una cronologia vers el segon quart del segle XV. L'arc triomfal fa unes mides de 5,28 metres d'amplada i una alçada de 6 metres. Els arcs radials es recolzen en uns permòdols fets en alabastre, amb unes senzilles motllures (Foto núm. 3).

No tenim cap planimetria del temple existent abans de l'aterrament del 1966, ni ens consta que s'hagués realitzat cap mena d'excavació arqueològica en el moment de la reconstrucció. Per tot això no tenim cap dada consistent per aproximar-nos a la part desapareguda del temple gòtic de l'ermita sarralenca. En tot cas, a partir de les fotografies antigues, només podem deduir que l'ermita tenia una planta rectangular amb coberta a dues vessants, amb una amplada exterior d'uns set metres, una longitud d'uns vint metres i una alçada al carener d'uns vuit metres.

Al frontispici antic (Foto núm. 4), realitzat en un estil eclèctic, hi havia, al nivell inferior, un porxo de tres arcs: a sobre, a l'alçada de l'antic cor, flanquejant un finestral gòtic, s'hi podien veure dues fornícules d'estil neoclàssic, on s'hi aixoplugaven escultures dels Metges Guaridors. Damunt del finestral gòtic central s'hi col·locà un medalló amb un bust. Coronava el conjunt un campanaret d'espadanya sobre una cornisa plana. El finestral gòtic no sabríem dir si formava part del conjunt inicial gòtic o era una creació neogòtica. En tot cas, el material de construcció era alabastre, coincident amb els permòdols encara romanents a l'absis.

Notes:

- 1.- Es conserven diverses sèries registrals classificades junt als registres dels regnats de Pere III (*proprium infantisse Iolantis* (1379-1410), *pro infantissa Iolante* (1380-1386), *varia ducisse Iolantis* (1380-1390)); del regnat de Joan I (*pro regina Violante* (1388-1392), *comune, comune sigilli secreti, gratiarum, oficialium, diversorum, curie, curie sigilli secreti, secretorum, peccunie, cenarum et questiarum, alienationum*, (globalment abasten de 1382 a 1430); del regnat de Ferran I, *pro regina Violante* .
- 2.- FELIP, J., *Sarral: Història i Privilegis (segles XII – XVI)*, Ed. Ajuntament de Sarral, Sarral 2015, p. 77 i ss.
- 3.- FELIP, J., *Sarral: Història i Privilegis (segles XII – XVI)*, Ed. Ajuntament de Sarral, Sarral 2015, p. 78 i apèndix documental, doc. núm. 272.
- 4.- FELIP, J., *Sarral: Història i Privilegis (segles XII – XVI)*, Ed. Ajuntament de Sarral, Sarral 2015, p. 79 i apèndix documental, doc. núm. 279.
- 5.- TÀSIS i MARCA, Rafel, *Pere el Cerimoniós i els seus Fills*, Història de Catalunya. Biografies Catalanes, vol. 7, Ed. Vicenç Vives, pp 195-196. FELIP, J., *Sarral: Història i Privilegis (segles XII – XVI)...*, p. 86.
- 6.- SANPERE i MIQUEL, S, *Las damas d'Aragó*, Barcelona, 1879, pp 106-242; TÀSIS i MARCA, R, *Joan I. El rei caçador i músic*, Barcelona 1949, *passim*; MADURELL i MARIMON, Josep-Maria, "La reina Violante de Bar y el pleito sucesorio de la Corona de Aragón" *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (1946) 19 pp. 205-224; ARAGÓ CABAÑAS, A. M. "La escribanía de Juan I" a *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Valencia, 1 a 8 de octubre de 1967*, I, Valencia 1969-73, 2 vols; MIRON, E. L, *The Queens of Aragon: Their Lives and Times*, London 1913, S. Paul. Rprt.: Port Washington, NY: Kennikat Press, 1970.
- 7.- ARAGÓ CABAÑAS, A. M. 1979-82. "Documents culturals medievals (1307-1485). Contribució al seu estudi" a *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* núm 38, p 301-473; RIQUER, Martín de, *Historia de la literatura catalana*, II. Barcelona: Edicions Ariel, 1964, 4 vols; RUBIÓ I LLUCH, Antoni, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-21, 2 vols. Del mateix autor, «Joan

- I humanista i el primer període de l'humanisme català.» *Estudis Universitaris Catalans* 10 (1917-18) : 1-117; VIELLIARD, Jeanne. 1930. "Nouveaux documents sur la culture catalane au Moyen Age", *Estudis Universitaris Catalans* 1er pp 21-40, i "Yolande de Bar, regine d'Aragon" a *Revue de questions historiques* (1935) 63, pp. 39-55.
- 8.- TERÉS, M. R. , "Violant de Bar: les inclinacions artístiques d'una reina francesa a la Corona d'Aragó" a M. R. Terés (ed.), *'Capitula facta et firmata' : Inquietuds artístiques en el quatre-cents*, Valls, Tarragona, 2011, p. 7-69.
- 9.- PONSICH, C. , "L'espace de la reine dans le palais. L'exemple de la confédération catalano-aragonaise (fin XIV-début XV siècle)", a *Palais et Pouvoir de Constantinople à Versailles*, Vincennes, 2003, pp. 183-227; Del mateix autor, "Un témoignage de la culture en Cerdagne: la correspondance de Violant de Bar (1380-1431)", a M. ZIMMERMANN, (ed.), *Le moyen Âge dans les Pyrénées catalanes: art, culture et société*, Canet de Rosselló, 2005, pp. 147-194.; del mateix autor, "Des lettres, le livre et les arts dans les relations, vers 1388-1389, de Violant de Bar et Gaston Fébus, autour de 1388", a V. FASSEUR (ed.), *Froissart à la cour de Béarn, l'écrivain, les arts et le pouvoir*, Turnhout, 2009.
- 9.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2053, fol 11v, en data Barcelona 29 de maig de 1387.
- 10.- Donà a conèixer les seves virtuts en temps de Joan I: ROCA, Josep M., "Johan I y les supersticions", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1929, Vol. 11, pp. 363-415,
- 11.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1817, fol 160v, en data les Borges, 25 d'abril de 1384.
- 12.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1821, fol 19r, en data Sant Andreu, 10 de juliol de 1380.
- 13.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2053, fol 12r, en data Barcelona, 29 de maig i 4 de juny de 1387.
- 14.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2048, ff 45v-46r, en data Barcelona, 28 d'octubre de 1404.
- 15.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2035, fol 27r, en data Barcelona, 15 de juliol de 1423.
- 16.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1818, fol 83v, en data Girona, 12 de setembre de 1386.
- 17.- Ibídem, fol. 90v en data Girona, 20 d'octubre de 1386.
- 18.- Ibídem, fol. 93r en data Girona, 30 de novembre de 1386 i Reg. 1819 fol 68v en data Girona, 28 de novembre de 1386.
- 19.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1821, fol 9r i 10r, en dates Girona, 4 i 5 de juny de 1380.
- 20.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1821, fol 21v i 22r-v, en dates Vic, 29 i 31 de juliol de 1380.
- 21.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1821, fol 65v, en data Barcelona, 9 de febrer de 1381.
- 22.- per exemple, per les febres del delfí Jaume a l'edat de tres anys (Reg. 1818 fol 62v (Figueres, 11 juny 1385)) que foren provocades per l'eclosió de les dents (Reg. 1818 fol 67r (Figueres, 17 juny 1385)).
- 23.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1817, fol 35v, en data València, 20 de setembre de 1382; Ibídem ff 40 r-v (València, 4 novembre 1382), Ibídem fol 55r (Alcanys, 6 gener 1383).
- 24.- Ibídem, ff 142v-143r.
- 25.- Ibídem, fol 165r, en data Tortosa 20 maig 1384.
- 26.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1819, fol 1r, en data Vic, 1 de juliol de 1385.
- 27.- Ibídem, fol 23r i fol 24r, en dates Vic 16 i 20 de setembre de 1385.
- 28.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1824, fol 166r-167v, en data Montsó, 21 de maig de 1388.
- 29.- CABESTANY, Joan-Ferran: "La crisi demogràfica dels segles XIV i XV", pp. 166-171. *Historia de Catalunya*, vol. III, Salvat, 1985, p. 167.
- 30.- Ibídem, p 169, i VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. II, Ed. 62, Barcelona, 1987, p. 148.
- 31.- CABESTANY, lloc darrerament citat.
- 32.- VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. II, Ed. 62, Barcelona, 1987, p. 150.
- 33.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1817, fol 108v, en data Lleida, 4 d'octubre de 1383.
- 34.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2053, fol 34v, en data monestir de Montserrat, 19 d'octubre de 1387.
- 35.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2052, fol 156v, en data Barcelona, 5 de juny de 1422.
- 36.- Ibídem, fol. 189v, en data Barcelona 27 de juliol de 1423.
- 37.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1821, fol 154v, en data Tarragona, 21 de març de 1382.
- 38.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1818, fol 21r, en data Girona, 27 de febrer de 1385.

- 39.-RIERA, Jaume, "La fundació del monestir de Sant Marçal de Montblanc (1391)" a *Aplec de Treballs* núm. 6 (1984), pp. 97-112.
- 40.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1817, ff 67rv-68r, en data Saragossa, 11 de febrer de 1383.
- 41.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1819, fol 79v, en data Barcelona, 5 de febrer de 1387.
- 42.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2052, fol 40v, en data Girona, 24 de gener de 1418.
- 43.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2035, fol 25v, en data Barcelona, 14 d'abril de 1423.
- 44.- Apèndix Documental, doc. núm. 1, Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2049, fol 44v.
- 45.- GUAL, Valentí; FELIP, Jaume. "Clarors demogràfiques a l'entorn del segle XV. La Conca de Barberà". *Quaderns d'història tarraconense*, 1990, Núm. 10, p. 59-86.
- 46.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2055, fol 79r, en data Barcelona, 13 de setembre de 1410.
- 47.- FELIP, J., *Sarral: Història i Privilegis (segles XII – XVI)*, Ed. Ajuntament de Sarral, Sarral 2015, p. 76 i Apèndix documental, doc. núm. 221.
- 48.- Ibídem, p. 76 i doc. núm. 255.
- 49.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2029, fol 48v-49r, en data Montsó, 21 de gener de 1389.
- 50.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 1822, fol 87v, en data Vic, 24 de setembre de 1385.
- 51.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2030, fol 26r, en data monestir de Sant Cugat del Vallès, 3 d'octubre de 1392.
- 52.- Al testament de Nicolau Roig, esmentat per SANS i TRAVÉ, J M, *Una família sarralenca i les seves activitats per voltants del 1200: els Roig a "Miscel·lània Sarralenca. 1180-1980"*, Sarral 1981, p. 69; FELIP, J., *Sarral: Història i Privilegis (segles XII – XVI)*, Ed. Ajuntament de Sarral, Sarral 2015, p. 27.
- 53.- FELIP, J., *Sarral: Història i Privilegis (segles XII – XVI)*, Ed. Ajuntament de Sarral, Sarral 2015, p. 27.
- 54.- Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2032, fol 191r, en data Barcelona, 19 de novembre de 1406. En un plet entre la confraria de Sant Joan i la confraria de sant Jordi actuà com a procurador de la primera Antoni Deguí, Reg. 2032 fol 24r, en data Barcelona 19 d'abril de 1401.
- 55.- GUAL, Valentí; FELIP, Jaume. "Clarors demogràfiques a l'entorn del segle XV. La Conca de Barberà". *Quaderns d'història tarraconense*, 1990, Núm. 10, p. 59-86.
- 56.- Apèndix documental, document núm. 2.
- 57.- el 12 de novembre de 1382 Antoni Sastre havia carregat sobre aquest tros amb oliveres un cens de 8 diners que, més tard, fou assignat a la Comunitat de Preveres de Sarral per a la celebració d'una missa d'aniversari per l'ànima del prevere Pere Coloma.
- 58.- FELIP, J., *Sarral: Història i Privilegis (segles XII – XVI)*, Ed. Ajuntament de Sarral, Sarral 2015, p. 63, nota 276, doc. núm. 139.
- 59.- Ibídem, p. 85.
- 60.- Arxiu Diocesà de Tarragona, fons parroquia de Sarral, Comunitat de Preveres, Administració econòmica, Rendes, Capbreu dels aniversaris de 1487, sense foliar, imatge digitalitzada núm. 31.
- 61.- Arxiu Diocesà de Tarragona, fons parroquia de Sarral, Comunitat de Preveres, Administració econòmica, Rendes, Capbreu dels aniversaris de 1487, sense foliar, imatge digitalitzada núm. 35.
- 62.- Arxiu Diocesà de Tarragona, fons parroquia de Sarral, Comunitat de Preveres, Administració econòmica, Rendes, Capbreu dels aniversaris de 1487, sense foliar, imatge digitalitzada núm. 62.
- 63.- Ibídem, imatges digitalitzades núm. 62 i 73.
- 64.- MARSAL, Antoni, "Ermite dels Sants Metges" a *Podall* (Montblanc), núm. 8 (2019) p. 460. Sobre l'ermita caldrà que consulteu del mateix autor: "L'Ermite dels Sants Metges", a *Diari de Tarragona* (4 de maig 1998); *Sarral*. Cossetània edicions, Valls 1998; "Sarral i la devoció als Sants Metges", 2003, Revista *El Baluard*, 126; "Sarral renova el vot de poble", 2004, Revista *El Baluard*, 131; *Sarral, patrimoni i natura*. Col·lecció de rutes. Ajuntament de Sarral, 2012-2014; CAPDEVILA, Tomàs, *Sarreal. Notes històriques de la vila*. Impremta Castells. Valls 1934. Reedició facsímil, Editorial Artyplan, Barcelona; MORELL, Antoni, *Història de Sarreal*. Impremta Recasens. Montblanc 1975; MORELL, A., "Vintè aniversari de la nova Ermite", 1990, Revista *El Baluard*, 46; GUAL, Valentí "Un inventari de l'ermita dels Sants Metges el 1786", 1991, Revista *El Baluard*, 54; GRAU, J.M, "La provisió d'ermita a l'ermita dels Sants Metges", 1987, Revista *El Baluard*, 28; ; GRAU, J.M, "Un inventari dels Sants Metges de 1797", 1995, Revista *El Baluard*, 77; FONTANALS, Marta, "L'ermita dels Sants Metges", 2002, Revista *El Baluard*, 123, 124 i 125; AMORÓS, Damià, "La reixa de la portalada del santuari de Sant Cosme i Sant Damià de Sarral", 2016, Revista *Podall*, 4; TEIXIDÓ, Jaume, "Inventari de la Parròquia de Sarral l'any 1925", *Segon Recull de Treballs El Baluard*. (1999) Revista *El Baluard* i Editorial Artyplan. Barcelona. **Document núm. 1**

APÈNDIX DOCUMENTAL

1409, octubre, 2, Barcelona

La reina Violant vol que es faci una capella dedicada a Sant Cosme i Sant Damià en algun dels seus dominis, en especial a Borja i la seva església parroquial.

O: perdut

A: còpia registral a Arxiu Reial de Barcelona, Cancelleria Reial, Reg. 2049, fol 44v.

La reyna Yoland

Mícer Francesch, dies ha passats que nós prometem fer una capella en algun de nostres lochs sots invocació de dos màrtris Sant Cosme e Sant Damià, la qual volríem se fahés en la sgleya de Borja. E car crehem la dita capella se farà a menys càrrech nostre si la universitat de la dita vila ho prenia. Pregam-vos que ab aquella major indústria que porets induhiscats e façats que lo poble de la dita vila faça la dita capella, metén-los al davant, que los dits martris són molt apropiats migançant la divinal gràcia, la qual en lur martiri obtingueren a preservar tota persona de pestilències e greus malalties. E per ço que mils hi sien inclinats, vegats quina gràcia lus porem fer, per la qual pus fàcilment haïam rahó e sien moguts a fer la dita capella. E en açò metets la diligència que porets, car certificam-vos que gran plaher n'aurem. Dada en Barchinona a dos dies de octubre l'any Mil · CCCC · IX. La reyna Yoland.

A l'amat conseller e general procurador nostre mícer Francesch Sarçola

Domina regina mandavit

mihi Petro de Besanta. Probata.

Document núm. 2

1487, Sarral

O: Arxiu Diocesà de Tarragona, fons parroquia de Sarral, Comunitat de Preveres, Administració econòmica, Rendes, Capbreu dels aniversaris de 1487, sense foliar, imatges digitalitzades 115 i 116.

Discretus Antonius Montseny, presbiter, ut possessor bonorum ecclesie eremitane sanctorum Cosme et Demiani, constitute in termino de Anguaria per quondam Jacobum Berart, dicte ville, mediante juramento confessus fuit se facere dictis aniversariis octo denarios de censu cum laudimio et faticha et omni alio directo dominio pro anima discreti Petri Coloma presbiteri, solvendos anno quolibet in festo Sancti Miquaelis mensis septembris in et super quodam terre trocio oliveriis sive coma in termino de Anguaria, contiguo honoribus dicte eremite, prout terminatur cum itinere quod itur al coll d'en Monpao et cum dictis honoribus quod olim fuit Anthonii Sartre, ut constat de laudimio et faticha <in> publico instrumento acto in scribania dicte ville XII^a mensis novembris anno M^o CCC^o LXXX° II°. De quibus omnibus et singulis voluit et requissuit fieri hoc presentem publicum instrumentum per me discretum notarium, presentibus testibus discreto Johanne Vinader et Andrea Colomers, scolare.

Ipsemet discretus Anthonius Montseny, presbiter, confessus fuit et recognovit se facere dictis aniversariis quatuor denarios de censu, cum laudimio et faticha, solvendos anno quolibet in festo Sancti Miquaelis mensis septembris in et super quodam terre trocio cum vinea sito in termino de Anguaria in parte vocata los Vilas a la Mutolera, prout terminatur cum Petro Vitale, cum Bernardo Vales, cum iamdicte Motolera. De quibus omnibus et singulis voluit et requissuit sibi fieri hoc presentem publicum instrumentum per me dictum notarium, die et anno et testibus supradictis.